

## СУЧАСНІСТЬ І КУЛЬТУРА

Над нашим морем, у Таврії й у Херсонщині бувають на провесні дивні, великі бурі, сказати б, самого ґрунту бурі. Тамтешній чорнозем (лес) підсикає швидко на сонці. Люди заорють і засіють, — а тоді приходить вітер і все заоране та порошок разом із завітом підносить угору. Такий вітер, постійний і рвучий, віє і два, і три дні. Божого світу не видно, — сонце блідне, як віє така чорна буря.

Потім того, — усе звичне угору опадає. Але межі окремих ланів, ґрядок — затерті. Зістаються лишень червоні профілі ґрунту.

То, певне, про такий вітер, гурган, говорив поет в 1919 р.:

„Вітер.  
Не вітер — буря!  
Трощить, ламає, з землі вириває“...

Так само про „вітер від ґрунту“ писав і німецький поет, Дітріх Екарт. Тепер, у році 1943, міністер Геббельс кинув, взяте з того вірша, гасло „Вибухай, буря!“ (Sturm, brich los!). Початок вірша Д. Екарта такий:

„Буре, буре, буря!  
Говорять дзвони від вежі до вежі...  
Довкола самі жертви, убивства, пожежі“...

За бурею 1919 року приходить по наших землях як же ж інша, але не менше могутня буря 1943 року. Панорама тих бур виповнює наше поняття про сучасність... Чверть століття бур...

Горе малим одиницям, горе малим ґрядкам і невинним стежкам — у великих вітрах від ґрунту, буревіях! Вони затираються, зникають, губляться. В історичних буревіях сучасності никнуть усі малі річчї й подробиці культури.

Наша культура змінюється: ще до 1917 р. міг то бути архіпелаг хуторів\*), — тепер затерлися межі давніх, не раз прадавніх хуторів, збігли справи української діаспори, привидами стали провінціалізм. Невпевні стали всі застави й загорода, всі притулища і сховища, всі малі сподіванки й обліки. Простір зменшується для тих, що хочуть укритися. Сто літ тому — віддаля з Києва до західних столиць рівнялася кількадесят година їзди (30—40 днів), тепер — кількадесят, а літаком, навіть, — кілька годин. Бурі в психіці пролітають ще швидше, війни ж створюють короткі шляхи. Можуть боротися тільки ті людські суспільства, що мають великі простори. Можуть устоятися в історичних буревіях тільки ті породи людей, що мають резерви населення, промислу, відживлення. В таких умовах є тільки тривалість і для одиниці.

Тому то підчас бур думається про метрополіс — закорінюється непомітно серед усіх думка про великодержаву. Тому так мізернішають усі партикуляризм, — так, як у житті промислу, в боротьбі за устояння, никнуть усі малі підприємства, а повстають великі торговельні дома. І так повстає в великому обваженні землі й людей — туга за великопросторовими суспільствами.

Де ж тут голос історії? Чи в добі великокнязівської, з її залишками в Галичині, на Карпатській Україні, Холмщині, або може ще в лісах Сіверщини? Чи в добі козацькій, чи, може, в добі Шевченківській, що її найбільший титанізм виявився в роках 1917—1929? Не треба недоцінювати тих діб, — але не можна й перецінювати...

Голос історії чує людина саме тоді, коли йде у довіта, а ще темно, дощ із снігом січе лице, а вітер пронизує всього до кості. Ідеш і чуєш тільки власні кроки... Ні, це тільки здається тобі, — так само у світанку в темряві, пронизані холодним вітром, ідуть сотні тисяч, ба! мільони таких самих, як ти, таких самих з крові і духа...

В них, тих, що йдуть — психологія сучасності — вони мають одно в собі — „дійти“. Це — майже чистий гін до життя і до зберігання життя. Вираз їх лиця — знаний кожному. Хто стояв на берегах, коли йде велика повінь, той пригадує цей тривожний і зухвалий одночасно, тупий і повний надії вираз у тих, що їх несла повінь, у тих людей, звірят, птахів. Вони були насторожені й задубілі, а вода несла їх, обертаючи боком, задом, передом, вниз головою... І це психіка, може, більшості нашого народу.

Ці люди сучасності хочуть бути сірі. „Щодо вашого думання й вислову, — то треба, щоб кожний, хто з вами розмовляє, рахував вас за дурнішого, ніж ви самі“, — так з гумором оповідає про засаду підсвітового життя лікар з Полтавщини. „Українці — ангели“, — пише італійський журналіст з Донбасу — „вони не прив'язують жадної ваги до матеріальних благ“. Певне, і висловлювання індивідуальності і прив'язання до власності може коштувати життя, — отже пережити з цим для збереження життя. Але то не упадок!

То не значить, що вони втратили індивідуальність або не хочуть власництва — ці чудотворні мімікрії. Але їх двадцять літ „вицісували“ систематичні катівні з необережних людей за знаною рецептою: посягати безвірництво, розбудити відрухи й прагнення власницькі та індивідуальні, розпалити ці почуття, а тоді вислімувати, зламати й остаточно знищити. Зісталася й культура. Вона в цих бурях належить до профілю ґрунту. Знищені можуть бути люди культури в воєнних подіях, можуть піти з вогнем залишки давноминулого, побут, — але не нищиться культура. Вона триває.

Вона лишень стає понад людьми, стає вище понад життя одиниць, королівська в своєму мистецтві. Люди гинуть підчас завірюхи.

\*) „Völk. Beob.“ з 26/II 43 приносить цей вірш на почесному місці.

\*) Вислів Євгена Маланюка.

Що з того, що впав діяч культури? Він додав свою малу суму до великої суми зусиль. Смутно, що перестав жити письменник, чи політик, чи науковець, але, слава Богу, що те, що в нім було, дісталось до великого підрахунку, до культури. Важкі умовини творчості підчас історичних бур, але справжня творчість не зупиниться. Це, як у тій легенді: убір до коронації короля шийють день і ніч, сплячи по вогких підземеллях, дрижачи від холоду, королівські майстри, кравці, слуги. На першій місці велич культури, прочування величності, що гряде, — а обіч, на другій місці, віддані зусилля людей, що, незразюючи, служать тій величності. Можна було досі говорити про монументальність культури, тепер ця монументальність піднеслася вище, овина надлюдською аврором. Люди змаліли, культура виростає.

Може, завдяки ударам історії повертаємося до притаманної нам форми творення. В людях, що закли до різних жорстоких вітрів, є багато способів скривати себе від знищення. Найбільший наш скарб, св. Софію, Премудрости храм, будовано під землею, як каже легенда. Або, скажимо те саме, тільки інакше, Софію збудовано в серцях, — і вона одного дня вишла осіяна, бо одного дня збудовано в камені те, що десятиліттями будувалося в серцях. У стінах стоять ще пам'ятки козацьких часів, вишарпані козацькі пам'ятки, могили, як давня легенда. Стоять велетенські, висипані в рівні полі, як пункти опертя культури, як подяка небу і небесним силам за людську славу. Висипував їх кожен вояк, кинувши жменю землі. Дав свою безмірну пайку зусиль, а пайки землі злилися у королівський курган, повний спокою і сили...

Коли говоримо про сучасність, то думаємо передовсім: а що ж принесе та сучасність?.. Ще отаритуться й дрижать, засипані сніговіми, ще тне вітер, як ніж, а вже чабани повиходили з гирлигами надвір та облічують і швидко вітру, і коли він ушухне, і дальшу путь... Що прийде до нас, що такі повні підсвідомості туги до величності й безпеки, до стримуваних долею людей?

Прості і великі річчї: зміст життя людини! Бо ж зміст життя людини губиться в бурі. За чверть століття, від 1917 року — люди повиходили з життя, як виходимо з потягу, що застряг у степу

без станцій, і йдемо у безвість. Ідуть люди перед себе і здається, тратять душу. Душу їм поверне культура побуту, благословення українська обичайність. Як кликати до столу, як споживати, як говорити до старших, до молодших, як мати у всьому звичай; — це те, без чого нема людини. Жадне потішання не дасть стільки, як обичайність, навернення до ритму Роду.

Та обичайність — то піднесений свідомо до королівськості побут. Це органічний порядок, для кожного народу інший, для кожного народу важкий, як книги неписаного закону. Може, на головних площах великоміст — під трембітання тисячі трембіт, в хорах колядок і грім гармат — у скупленні і зворушенні будуть пригублювати люди мед, мак і варену пшеницю Різдва — кутю — найстарший символ тривалості Роду на нашій землі.

Мистецтво — матиме лиш помічне місце в тій обичайності. Мабуть, театр, мистецтво видовищ, містерій і мітів, займатиме найвизначніше місце. Театрові служить і музика, і балет, і різьба, і малярство, і поезія. З обичайністю тісно буде зв'язане й будівництво, де, може, одиницею оселі буде артіль. Будівництво інше від сучасного міського з його коробками й понурими каналами — вулицями. Королівськість культури дасть інші зори — інші й більш монументальні...

Проста й непомітна річ все більше буде змінити й суспільний зміст України: — „прихід до моря!“. Прихід до культур, які були з боку від нас, а які тепер мусимо включити до свого життя: культури — давня понтійська, візантійська, іранська, і теперішні культури кавказьких, балканських народів.

Свідомість цього є або була в Україні, починаючи від традицій Олександра Великого й Мітрідата, через мрії Богдана — аж до „азійського ренесансу“ Хвильового...

Сучасна одиниця бачить, як двигонять гори і пересуваються долини. Правда, шкода при тім, що гинуть паркані й квітники, але народжуються в тій бурі — більш цінності.

А втім, найважливіші річчї в історії приходять потиху і в таємниці, і складаються вони з мільонів дрібних незначних пересунень. Так, як непомітно і таємничо починають зеленіти поля, коли вже, здавалося б, забулось про засів.

Павло Тичина, що так любить вітри і змальовує їх так охоче, описує в своїй „Думі“ три вітри. Перші два — холодні, примхливі і небезпечні, а третій прийшов потиху після світанку, і люди тоді „з великої радості сирую землю цілували“.